

EMINA DACIĆ

Izazovi inkluzije učenika s teškoćama u razvoju na Islamskoj vjeronauci

Emina Dacić

*nastavnica islamske vjeronauke u Sarajevu, Srednja medicinska škola Jezero i Srednja škola za saobraćaj i komunikacije
eminadacic@hotmail.com*

Originalni naučni rad

Primljeno: 29. 11. 2022.
Prihvaćeno: 20. 06. 2023.

Ključne riječi

Inkluzivno obrazovanje, djeca s teškoćama u razvoju, implementacija, vjeroučitelji, Islamska vjeronauka, Bosna i Hercegovina

Sažetak

Implementacija inkluzivnog obrazovanja (IO) u nastavi Islamske vjeronauke u Bosni i Hercegovini (BiH) provodi se polahko i s dosta problema na koje nailaze ne samo vjeroučitelji već i roditelji djece s teškoćama u razvoju te svi učesnici odgojno-obrazovnog procesa. Izazova u implementaciji inkluzivnog obrazovanja u nastavi Islamske vjeronauke je mnogo, iako, kroz zakonske akte, sve izgleda jednakopravno, za svu djecu, praksa pokazuje da postoje određeni propusti. Ovaj rad predstavlja pregled stanja inkluzivnog obrazovanja u nastavi Islamske vjeronauke i njegove primjene, a na temelju obavljenog istraživanja o izazovima implementacije inkluzivnog obrazovanja u nastavi vjeronauke iz 2021. godine.

Challenges of Inclusion for Students with Developmental Difficulties in Islamic Religious Education

تأثير التربية الإسلامية في القيم العامة لتلاميذ مدارس سرايفو الابتدائية

Keywords:

Inclusive education, children with developmental difficulties, implementation, religious education teachers, Islamic religious education, Bosnia and Herzegovina

الكلمات المفتاحية:

التربية الإسلامية، القيم العامة، التصرفات، التلاميذ، المدارس الابتدائية، سرايفو

374

Abstract:

The implementation of inclusive education (IE) in Islamic religious education classes in Bosnia and Herzegovina (BiH) is progressing slowly and faces numerous challenges. These challenges are encountered not only by religious education teachers but also by parents of children with developmental difficulties and all participants in the educational process. Challenges in the practical implementation of inclusive education in the teaching of Islamic religious education are many. Looking through the lens of the law, all children have equal rights, but in practice, there are certain shortcomings. This paper provides an overview of the state of inclusive education in Islamic religious education classes and its application since inclusion became part of the educational system in Bosnia and Herzegovina.

الملخص:

يتم في البحث، بعد التفصيل النظري الموجز، تقديم نتائج البحث عن تأثير التربية الإسلامية في قيم وتصرف تلاميذ مدارس سرايفو الابتدائية بالتركيز في القيم العامة. وتم الوصول إلى النتائج من قبل أهم المشاركين في المدرسة: مدرسي التربية الإسلامية، الآباء، تلاميذ الصفوف المتقدمة للمدرسة الابتدائية، ومربي المدرسة. وضمّ البحث ٧٤٢٢ مستطلع الرأي. وتم جمع المعلومات من خلال الاستمارات الاستفتائية لجمع العينات باستثناء المربين الذين تمت معهم المقابلة. والنتيجة العامة التي تم الوصول إليها في هذه الدراسة تشير إلى أن جميع مستطليعي الرأي يؤكدون وجود التأثير الإيجابي للتربية الإسلامية في تطوير القيم العامة والتصرفات الإيجابية عند التلاميذ.

Uvod

Reformom obrazovanja u BiH 2004/2005. školske godine započeo je prelazak sa osmogodišnjeg na devetogodišnje osnovno obrazovanje. Značajan segment reforme je inkluzija, nastala iz potrebe da se djeca s teškoćama u razvoju uključe u redovnu nastavu.

Zakonom, djeca s teškoćama u razvoju, stiču obrazovanje u redovnim školama, prema programima prilagođenim njihovim individualnim potrebama. Osamnaest godina poslije uvođenja inkluzivnog obrazovanja (IO-a) i dalje postoji veliki raskorak između zakonske regulative i prakse u predškolskim ustanovama i školama. Suočavanje IO-a sa mnogim problemima u njegovoj primjeni, naveli su me na detaljnije razmatranje njegove primjene.

U ovom radu poseban akcent stavljen je na izazove, značaj i ulogu njegove implementacije u nastavi islamske vjeronauke (dalje vjeronauke). Izazova u implementaciji IO-a u nastavi vjeronauke je mnogo, iako kroz zakonske i podzakonske akte, sve izgleda jednakopravno, za svu djecu, praksa pokazuje da su napravljeni brojni propusti.

Istraživanje pod nazivom "Izazovi implementacije inkluzivnog obrazovanja u nastavi vjeronauke" obavljeno je u okviru izrade magistarskog rada na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu. Istraživanje je provedeno u periodu od marta 2020. do aprila 2021. godine na teritoriji Bosne i Hercegovine. Cilj istraživanja bio je rasvijetliti stvarne mogućnosti primjene inkluzivnog obrazovanja u nastavi Islamske vjeronauke, a zatim dati pregled i analizirati stavove, mišljenja i osposobljenost nastavnika Islamske vjeronauke za provedbu inkluzivnog obrazovanja. U ovom istraživanju, uzorak istraživanja je namjerni uzorak vjeroučitelja iz BiH. Ovim istraživanjem obuhvaćeno je 400 vjeroučitelja kojima je putem viber grupa i mail adresa upućen anketni upitnik. Ukupno 170 vjeroučitelja sa područja različitih muftijstava odgovorilo je na anketni upitnik.

Inkluzivno obrazovanje u nastavi vjeronauke, izazovi u implementaciji, njegovi ciljevi i rezultati će u nastavku rada biti detaljnije objašnjeni, kako bi se na najbolji mogući način razumjela njegova uloga.

Društvo za sve – edukacija za sve – škola za sve

Inkluzija i inkluzivno obrazovanje

Suzić (2008) navodi da ćemo u definisanju inkluzije naći različite pristupe, od tretmana raznovrsnosti, preko školske organizacije za uključivanje djece s posebnim potrebama u redovnu nastavu do uključenosti i ravnopravnosti za svu djecu. Definicije idu do određenja da je inkluzija samo jedan aspekt društvene ravnopravnosti, demokratije i participacije. Postoji niz definicija inkluzije fokusiranih na osiguravanje i uključivanja djece s posebnim potrebama u društveni život i školsko okruženje. Neki autori se u definisanju inkluzije fokusiraju na djecu s posebnim potrebama i njihovu uključenost u redovne škole te društvenu zajednicu uopće. Manji broj definicija bavi se nadarenom djecom te svim ljudima koji su izvan prosjeka.

Kada govorimo o IO-u, treba razlikovati određenje IO-a u širem i užem smislu. "Inkluzivno obrazovanje, shvaćeno u širem smislu, odnosi se na strategije uključivanja u redovni sistem obrazovanja sve one djece koja su zbog nekih svojih karakteristika (dob, spol, sposobnosti, rasna, etnička i religijska pripadnost, zdravstveni status, itd.) izložena različitim oblicima marginalizacije, segregacije, izolacije i diskriminacije, kako u školi tako i u društvu općenito. U užem smislu, inkluzivno obrazovanje se odnosi na uključivanje djece sa različitim (po)teškoćama (smetnje vida, sluha, govora, mentalna insuencijencija, poremećaji u ponašanju, višestruke smetnje) u redovne škole." (Cerić, 2019, str. 8)

Pored toga, što su entitetska i kantonalna ministarstva obrazovanja usvojila zakone, radi osiguranja kvalitetnog obrazovanja za djecu s teškoćama u razvoju, njihova provedba

je ograničena nedostatkom finansijskih sredstava, manjkom stručnjaka u ovoj oblasti, predrasudama i sl. Zakonska nejasnoća, na koga se IO-e odnosi, kao i terminološka neusklađenost u razumijevanju naziva “djeca s posebnim potrebama” ili prilagođenijeg termina “djeca s teškoćama u razvoju” značajno otežava adekvatnu primjenu IO-a u praksi. Dobro obučeni nastavnici, adekvatna oprema i efikasna organizacija temelji su IO-a koji nisu postavljeni kako treba.

Inkluzivno okruženje/socijalizacija

Inkluzija podrazumijeva uključivanje, obuhvatanje, i biti zajedno s drugima u svojoj okolini. Vjeroučitelji doprinose socijalnoj inkluziji učenika s teškoćama u razvoju, tako što ih pokušavaju uključiti u sve aktivnosti koje rade sa ostalim učenicima. Poučavaju djecu da poštuju sve, bez obzira na različitosti. Uče ih da se lijepo odnose jedni prema drugima i da izbjegavaju i pomisli o diskriminaciji. Upućuju drugu djecu da se druže sa djecom s teškoćama i da budu ljubazni prema njima te da rade timski i da im pomažu. Uključuju ih u izlete, posjete, terensku nastavu, školske priredbe, rad i igru. Nastoje ih uključiti u sve aktivnosti shodno njihovim mogućnostima.

“Sva djeca imaju potrebu da škola koju pohađaju bude po njihovoj mjeri, po mjeri svih, da svima pruži šansu za afirmaciju, dokazivanje, potvrđivanje, a škola će to biti ako je rad u njoj organiziran po modelu – uključi me – koji pretpostavlja aktivno uključivanje učenika kako u nastavni proces, tako i u slobodne i druge aktivnosti koje se organiziraju i ostvaruju u školi.” (Ramić, 2010, str. 208)

U svome radu Cerić ističe da inkluzija nije samo edukacija, nego i socijalizacija. Djeca najviše uče jedna od drugih. Komunikacija djece sa smetnjama i djece bez smetnji utiče na brži razvoj govora, socijalnih sposobnosti i karakternih osobina. Repertoar ponašanja koja ispoljavaju djeca bez smetnji služi kao pozitivni model kojeg djeca sa smetnjama rado imitiraju. I djeca sa smetnjama pozitivno utiču na svoje vršnjake, posebno na razvoj pozitivnih osobina ličnosti. Suosjećanje i razumijevanje njihovih

problema kod zdrave djece bez smetnji razvija altruističke osobine i radoznalost za ljudsko tijelo i njegovo funkcioniranje. (Cerić, 2007, str. 189)

Inkluzivnim odgojem i obrazovanjem učenici s teškoćama u razvoju trebali bi se osposobljavati za što samostalniji život, što doprinosi njihovom društvenom prihvatanju kao i razbijanju predrasuda. Trebali bi se udruživati i izjednačavati sa ostalom djecom, odgajati se i obrazovati sa ostalim učenicima, zapravo integrirati se u širu zajednicu. Glavna vodilja u radu vjeroučitelja, od koje polazimo i do koje želimo stići je sretno dijete koje pronalazi mjesto u svojoj sredini gdje je prihvaćeno od svih.

Nadalje, Suzić postavlja pitanje kakva je sloboda kretanja za dijete koje smo uključili u redovnu nastavu a da prethodno nismo ispunili humane pretpostavke inkluzije. O tome ilustrativno govori jedan citat preuzet iz teksta koji su potpisali članovi udruženja "Duga" iz Sarajeva: "Zamislite da ste u redovnom odjeljenju i da svi učenici pričaju jezikom koji ne razumijete, a i nastavnik govori jezikom koji ne možete razumjeti. Međutim, znate da postoji druga škola, ne toliko daleko, u kojoj nastavnik i drugi učenici pričaju jezikom koji razumijete. Koja škola je više inkluzivna?" ("Duga", 2006, str. 42). Ovaj citat ne govori o tome da autori teksta žele reći kako inkluzija nije poželjna, upravo obrnuto, oni naglašavaju koliko je važno da se u našim redovnim školama stvore preduslovi za humanu inkluziju, za koju se svesrdno zalažu." (Suzić, 2008, str. 12–13)

Vjeroučitelji zajedničkim nastavnim i vannastavnim aktivnostima, potiču uvažavanje različitosti. Ugodnom atmosferom, utječu na formiranje pozitivnih stavova djece, potiču toleranciju, poštovanje, međusobno razumijevanje te bogate iskustva djece novim kontaktima. Emocije mogu biti kočnica uspješnoj integraciji djece s teškoćama u redovne škole. Suzić (2008) ukazuje, da negativne emocije možemo očekivati pri prvom susretu djeteta s teškoćom u razvoju sa učenicima odjeljenja redovne škole koju će pohađati. Djeca mogu zvati pogrđnim imenom svoga druga ne misleći da ga vrijeđaju ili socijalno degradiraju.

Izvor ometajućih emocija može biti i dijete s teškoćama i njegov strah od kontakata s vršnjacima.

Radeći u inkluzivnim odjeljenjima, vjeroučitelji mogu naići na poteškoće, koje je nekada teško riješiti sam. Tada je potrebna pomoć pedagoga, psihologa, socijalnog radnika, odjeljenskog vijeća kao i roditelja pojedinih učenika. Najvažnija zadaća nastavnika je “osmisliti nastavnu aktivnost koja djelotvorno postiže pedagoške rezultate za svakog učenika.” (Kyriacou, 1991, str. 35). Da bi to postigao, nastavniku je potrebno profesionalno usavršavanje.

Vjeronauka i inkluzivno obrazovanje

Vjerski i inkluzivni odgoj

Uzvišeni Allah u Kur'anu upućuje na poučavanje: “*Ti poučavaj – tvoje je da poučavaš.*” (Kur'an, El-Gašije, 12) Vjeroučitelji vođeni ovim ajetom se trude da njihovo poučavanje uistinu bude kvalitetno, dostupno i korisno svakom djetetu. “Islamom je obznanjeno da je duhovni uspon individue osnovni cilj svakog odgojnog nastojanja i osnovna zadaća svakog društva.” (Slatina, 1995, str. 224) “Osnovna funkcija religijskog odgoja u školi je izgrađivanje moralnih vrijednosti dostojnih čovjeka.” (Selimović, 2011, str. 381)

Krampač Grljušić, Adžić, Gvozdanović Debeljak (2020) smatraju, da su odgoj i obrazovanje djece s teškoćama u razvoju dio jedinstvenog sistema odgoja i obrazovanja koji zahtijeva poseban pristup, obrazovanje i edukaciju vjeroučitelja, jer, u radu s djecom s teškoćama u razvoju, kompetencije vjeroučitelja su jako važne.

Vjeroučitelji vode računa o učenicima, njihovim teškoćama i potrebama te odgovarajućim modelima i pristupima koji su u najvećoj mjeri individualni i prilagođeni. Vjerski odgoj za takve učenike mora razvijati njihovu vlastitu individualnost u vjeri bez obzira na sve objektivne i subjektivne remetilačke činjenice. Profesor Refik Čatić kaže: “Religijski odgajati znači formirati

kod mladih svijest koja će im omogućiti da svoje ponašanje usklade spram drugih ljudi, spram svijeta koji nas okružuje i posebno spram Vječne istine, ma kako je pojedine religije zvale – Bog, Allah, Jehova itd.” (Navedeno prema: Selimović, Tomić, 2011, str. 389)

U dvadeset prvom vijeku, u mnogim zemljama nastaju ozbiljni pokušaji da se razviju prikladne metode poučavanja djece s teškoćama u razvoju. “Nastavni proces poredi se sa umjetnošću a nastavnici su umjetnici u različitim rolama, manje ili više uspješni u svojoj zadaći i nastojanju da publici – učenicima – prenesu dio željenog iskustva i spoznaja i da ih zaintrigiraju za znanjem i proučavanjem.” (Alispahić, 2001, str. 107)

Vjeroučitelji su u školama izjednačeni sa ostalim učiteljima te imaju sličnu ulogu u razvijanju inkluzivnog obrazovanja. “U današnjoj školi mladi rijetko imaju priliku govoriti o svojim ličnim problemima. Ove mogućnosti pruža im nastava vjeronauke. Putem religijskog odgoja najbolje se upoznaju moralna i etička načela na kojima se zasniva cjelokupni odgojni rad škole.” (Selimović i Tomić, 2011, str. 390)

Aleksandra K. Grljušić i dr. (2020) navode, da vjeroučitelji, imaju ulogu promicanja duha saradnje i zajedništva. Vjeronauka osigurava vjersko učenje i vjerski odgoj djece, podsjeća na jednakost pred Bogom, odnosno, da su svi ljudi jednako vrijedni bez obzira na različite sposobnosti, sklonosti i postignuća. Vjerskim odgojem i obrazovanjem, koji ostvaruje nastava vjeronauke, pruža se djeci podrška, pri čemu su ona usmjerena ka zajedništvu. Pruža se mogućnost da djeca s teškoćama u razvoju uživaju temeljna prava jednako s drugim učenicima i temelji se na jednakosti obrazovnih šansi za sve učenike prema njihovim sposobnostima.

NPiP za predmet Islamska vjeronauka

NPiP za predmet Vjeronauka u BiH polazi od osnovne pretpostavke, da je vjeronauka u izbornom konfesionalnom modelu jednako dostupna svima koji je izaberu. Vjeronauka zahtijeva

cjeloviti odgoj svakog učenika kao i ostvarivanje svih njegovih moralnih, intelektualnih, i duhovnih mogućnosti. Vjeronauka omogućava svim učenicima, prema njihovim sposobnostima, kritičko promišljanje i stjecanje spoznaja o čovjeku i svijetu te razvijanje i izgradnja vjerskih stavova. Kod postavljanja odgojno-obrazovnih ciljeva učenja i poučavanja, NPiP naglašava da sve što se želi razvijati, upoznati i pronalaziti tijekom procesa odgoja i obrazovanja, sve metode, postupci te cjelokupan proces poučavanja treba da bude ponuđen svakom učeniku. Posebna pažnja se treba stavljati na učenike s teškoćama u razvoju i vjeroučiteljevu planiranju NPiP usmjerenog na te učenika. U ovakvom NPiP, teškoće učenika zahtijevaju njima prikladne individualizirane postupke, ciljeve, opseg i dubinu sadržaja učenja, razinu usvojenosti odgojno-obrazovnog ishoda, strategije i aktivnosti poučavanja kojima se žele ostvariti postavljeni ciljevi.

U NPiP-u se navodi: "Svakom djetetu treba omogućiti da dođe do izražaja. Sve aktivnosti prilagoditi dječijim psihofizičkim sposobnostima. Procjenjivanje naglašene primjerenosti zasniiva se na načelnom stavu poslanika Muhammeda, a.s.: "Oлакшавajte, a ne otežавajte!"

Djelokrug u organizaciji NPiP-a obuhvataju sva područja učenja, međusobno se prožimaju i nadopunjuju, uključuju unutarpredmetnu i međupredmetnu korelaciju, povezuju s drugim predmetima i međupredmetnim temama, posebice društveno-humanističkim područjem. Vrednovanje u vjeronauci nije samo postignuće numeričke ocjene, nego je ponajprije usmjerenje i poticanje učenika za procese razumijevanja, kritičkog i kreativnog promišljanja.

Početak programskog izvođenja i prilagođavanja podrazumijeva individualizirani i diferencirani pristup NPiP vjeronauke. Učeniku se pristupa kao jedinstvenoj osobi s njezinim prirodnim darovima, sklonostima, iskustvima, religioznim i duhovnim senzibilitetom, interesima i drugim različitostima. Ovako koncipiran program, po načelu otvorenoga NPiP, omogućuje prilagodbu kako darovitim učenicima, tako i učenicima

s teškoćama u razvoju, te daje prostora slobodnom i kreativnom radu učenika i vjeroučitelja da bi se postigli optimalni odgojno-obrazovni ciljevi.

Svi različiti a jednaki

Prema monoteističkim religijama, ljudi su jednaki pred Bogom i svi su potomci zajedničkog praoca i pramajke. Najbolji primjer ponašanja i pristupanja drugome, za muslimane je Muhammedov, a.s., primjer ponašanja i pristupanja ljudima. On nije ovisio o njihovom, ekonomskom, društvenom ili zdravstvenom statusu. Muhammed, a.s., gleda pred sobom čovjeka i sve temelji na jednakosti svih ljudi i naglašava da nema prednosti arap nad nearapom ili osoba sa bijelom kožom nad osobom sa žutom ili crnom kožom. Danas se, kako navodi Aleksandra K. Grljušić i dr. (2020), umjesto odgojno-obrazovne kulture zajedništva i tolerancije različitosti, stvara i promiče kultura produblivanja različitosti. Negativni utjecaji društvenog okruženja, stvaraju obrazovnu klimu koja opravdava sukobe zbog konkurentnosti jer pokazuju da samo za najbolje i najuspješnije ima mjesta. Za prevladavanje prepreka, koje nam danas donose objektivne i subjektivne poteškoće, potreban je islamski odgoj koji se temelji na jednakim mogućnostima za sve učenike. Jednaka mogućnost za sve u islamskom, vjerskom odgoju, ima svoje uporište u tome da je Bog Stvoritelj svih ljudi koji su međusobno braća. Kako navode Cerić i Alić (2005), češki pedagog Komenski je vjerovao da je moguće obrazovanje sve hendikepirane djece i govorio da od ljudskog obrazovanja nikog ne treba isključiti osim nečovjeka.

Budući da su vjeronauka i vjeroučitelji u potpunosti uključeni u redovni sistem odgoja i obrazovanja, svi izazovi koji nastaju u uključivanju učenika s teškoćama u redovno školovanje zajednički su svima koji su u taj proces uključeni, ali pretpostavljaju, osim odgojno-obrazovne, i duhovnu dimenziju vjerskog poučavanja.

Vjeronauka u školskom sistemu BiH je konfesionalna te svaka vjerska zajednica svojom vjerskom poukom obuhvata i

odgovarajuće poučavanje djece s teškoćama koja su uključena u izabranu konfesionalnu vjeronauku. Cilj konfesionalnog modela vjeronauke je istaknuti odgojno-moralnu dimenziju, a ne da se učeniku posreduju samo informacije o nekoj religiji. Vjeronauka obuhvati učenika u cijeloj njegovoj ličnosti, da može svestrano i kritički prosuditi svoj vlastiti život te da pritom usvaja opće, etičke i moralne norme njegujući vlastita vjerska uvjerenja, upoznavajući i uvažavajući drugačija. Da gradi međuvjerski suživot sa svim ljudima.

Većina vjeroučitelja je obrazovana na visokim školama i fakultetima za rad u redovnim uvjetima odgoja i obrazovanja. Uključivanje učenika s teškoćama postavljaju vjeroučiteljima zadaću s kojom se valja ozbiljno baviti te raditi na njezinoj primjeni. Model konfesionalne vjeronauke u redovnom odgojno-obrazovnom sistemu bosanskohercegovačkih škola, škola u koje su uključena i djeca s teškoćama u razvoju, relativno je nov, promiče vjersku toleranciju i pokušaj da se kroz univerzalne vrijednosti i prizmu općeprihvatljivih pozitivnih stavova promiče suživot sa svima. (Usp. Krampač Grljušić i dr., 2020)

Ocjenjivanje i vrednovanje

“Ocjenjivanje je svaka aktivnost kojom se prosuđuje učenikov uspjeh. Pedagoški rezultati koje škole postavljaju kao cilj su kako pomoći učenicima steći znanje, razumijevanje, sposobnosti i stajališta. Ocjenjivanje se stoga odnosi na tehnike kojima možete pratiti učenikov napredak prema određenim obrazovnim rezultatima.” (Kyriacou, 1991, str. 149)

Vjeroučitelji djeci s teškoćama u razvoju skraćuju i prilagođavaju materijale za učenje. Pripremaju im nastavne listiće, crteže, bojanke i memori igre. Ocjenjuju ih na osnovu zadaća a manje na osnovu usmenih odgovora. Reduciraju im sadržaje te pohvaljuju svaki vid uključivanja i učešća u radu. Pripremaju im audio-vizuelne materijale, jer tako lakše uče. Pojedini postignuća vrednuju prema unaprijed određenim ishodima. Za neke kolege, bitan je individualizirani pristup a zadaci prilagođeni njihovim sposobnostima i mogućnostima. Pojedinci njihovo postignuće

vrednuju na osnovu njihovog vlastitog napretka, ne upoređujući ih sa drugom djecom. Vjeroučitelji ispituju učenike, na način, kako najbolje mogu pokazati šta znaju, te hrabre učenike na provjerama znanja. Na području vrednovanja i ocjenjivanja svi vjeroučitelji vrednuju zalaganje svakog učenika, uvažavajući postojeće teškoće, te su ocjene učenika različitih odgojno obrazovnih potreba u skladu s njihovim zalaganjem u učenju. Vjeroučitelji pohvaljuju one učenike koji u nastavnom radu pomažu drugim učenicima. Vjeroučitelji, kao osobe koje neposredno provode nastavni proces, ulažu vlastite napore, trud i strpljenje kako bi nastavni proces tekao u pravom smjeru.

Škole i vjeroučitelji kroz inkluzivno obrazovanje

Predškolske ustanove, osnovne i srednje škole u BiH, rade u lošim prostornim i materijalnim uslovima i slabo su opremljene didaktičko-metodičkim sredstvima za rad sa učenicima s teškoćama u razvoju. Nisu sva područja BiH, kao ni svi nivoi obrazovanja jednako pokriveni po pitanju obuka nastavnika za rad sa djecom s teškoćama u razvoju. Rijetke su škole u kojima su u redovan nastavni proces uključeni edukatori-rehabilitatori i stručni timovi te asistenti u nastavi. Pomoć mobilnih i stručnih timova ostvaruje mali broj škola i to samo u određenim područjima BiH. Izrada i primjena IPP-a je naročito otežana u redovnim srednjim školama u kojima je slaba uključenost stručnih lica, kao i slabo osposobljavanje nastavnog osoblja za rad s djecom s teškoćama u razvoju. Ukoliko je dijete prošlo kroz proces kategorizacije, stručna mišljenja često predstavljaju samo kratak opis djetetovog psihološkog, kognitivnog, pedagoškog i socijalnog stanja s konstatacijom da je kod djeteta utvrđeno određeno stanje i da pohađa redovnu nastavu u školi, prateći IPP. Ovakva konstatacija vjeroučiteljima koji rade s djecom s teškoćama ne nudi nikakve konkretne smjernice a prilagođavanje NPiP-a uglavnom podrazumijeva snižavanje zahtjeva nastavnog predmeta. Vjeroučitelji se ne osjećaju dovoljno obučeni za proces razvoja i primjene u praksi individualnih školskih programa. Za izradu IPP-a vjeroučitelji, u velikom broju slučajeva, unaprijed

ne dobiju dovoljno informacija za pojedinog učenika. Većina vjeroučitelja vjeruje da nisu adekvatno obučeni za rad sa učenicima s teškoćama u razvoju, posebno kod procjene sposobnosti učenika, izrade IPP te na individualizirani pristup u radu, te pojedini ne smatraju da je njihova obaveza da rade takve programe. Glavni razlog izostanka stručne pomoći i podrške u školama, je nedostatak finansijskih sredstava. Poteškoću predstavlja i neodrživost modela i programa preko kojih su stručnjaci i timovi na određeni period angažovani u nekim školama. Djeca koja imaju određene teškoće nisu kategorizirana te vjeroučitelji nemaju nikakvu obavezu da prilagođavaju NPiP što s druge strane otežava realizaciju istog. Puno je učenika u razredu i nemoguće je posvetiti potrebno vrijeme učenicima s teškoćama. Nedostaju nastavna/tehnička pomagala. Asistenti u nastavi se stalno mijenjaju, djeci je ta promjena često teško prihvatljiva a i nastavni kadar se često mijenja, česte promjene uzrokuju probleme pri usvajanju nastavnih sadržaja. Primjetan je problem interakcija kod autistične djece, vrisak i ometanje nastave te nemogućnost kvalitetnog rada sa učenicom s poteškoćom ukoliko učenik radi sa asistentom u istoj prostoriji i koristi isti računar sa internetnom, dakle, ometajući faktori za učenika, druge učenike i nastavnika u određenom trenutku i zavisno od poteškoće učenika sa kojim se radi. Primjetno je odsustvo brige nadležnih institucija, nikada nisu dobili podršku od savjetnika ili drugih stručnih saradnika usmjerenih na konkretan predmet vjeronauke, u smislu bilo kakvog materijala za rad, što implicira da samostalno izrađuju svaki materijal za rad sa učenicima s teškoćama, više je takvih učenika u jednoj školskoj godini i zahtijeva mnogo truda i uloženog vremena mimo redovnih aktivnosti i zadataka. Nemaju svi učenici asistenta niti je to sistemski riješeno na početku školske godine a bez asistenta rad je nemoguć. Nepostojanje uniformnog rješenja na nivou države, kao i nedovoljan broj educiranog kadra koji će pomoći u realizaciji IPP-a i cjelokupnog procesa inkluzije. Da bi se uspješno obavio zadatak, mora mu se potpuno posvetiti, samim tim, moraju se druga djeca zapostaviti. Opterećenje svim ostalim oblicima rada,

papirologija, veliki broj časova norme, otežavaju rad vjeroučiteljima u implementaciji inkluzivnog obrazovanja.

Vjeroučiteljima bi u radu sa ovom kategorijom djece pomogao smanjen broj djece u razredu. Kvalitetni i edukovani asistenti u nastavi. Sistem koji bi više bio prilagođen istima. Napravljen plan i program od strane stručnjaka. Dodatna edukacija te saradnja svih uposlenih. Postojanje logopeda, socijalnog radnika i drugog potrebnog kadra. Dobri udžbenici. Konkretno upute za rad sa ovakvim učenicima u nastavi vjeronauke. Stručno lice na koje su upućeni i koje im pomaže u ovoj oblasti. Edukacije usmjerene na izradu materijala za učenike sa teškoćama. Zbirka stručno izrađenih nastavnih sadržaja iz oblasti vjeronauke. Bolja kooperativnost roditelja. Didaktička sredstva, slike, aplikacije, te pomoć u izradi prilagođenog plana.

Prema mišljenju nekih stručnjaka, za neku djecu je prihvatljivije da ostanu u specijalizovanim školama. Suzić (2008) navodi, da se takva djeca mnogo bolje osjećaju u specijalizovanim školama, jer staviti recimo slušno oštećeno dijete među ostalu djecu, koja nemaju taj problem, znači da to dijete ne može da komunicira s njima i tada gubi samopouzdanje. U specijalnim školama djeca imaju stručnu pomoć profesionalaca, a prelaskom u redovnu školu dijete gubi ovu pomoć. "Jedna od najvećih prednosti specijalne škole za takvu djecu jeste što je ona mala. Dijete u maloj školi zna svakoga a i cjelokupno osoblje poznaje njega. Članovi osoblja se, također, međusobno poznaju i rade u kolegijalnom ozračju gdje mogu podijeliti svoje uvide i probleme." (Cerić, 2019, str. 11).

Izazovi implementacije inkluzivnog obrazovanja u nastavi vjeronauke

Iako proces inkluzivne edukacije u BiH traje već godinama, kvalitet inkluzije još uvijek nije dostigao zadovoljavajuću razinu. U svrhu unapređenja kvaliteta inkluzije, potrebno je detektirati problemska područja unutar škole na kojima je potrebno raditi, pri čemu je neophodno uvažiti perspektivu svih sudionika

procesa. Kao najbitnije izazove u implementaciji inkluzivnog obrazovanja u nastavi vjeronauke ću navesti sljedeće:

- Analiza zakonskih dokumenata koji reguliraju pitanja inkluzije u BiH ukazuje na relativno slabo uređene odredbe koje reguliraju IO-e. Pored toga što je u mnogim slučajevima nejasna, na nekim teritorijalnim jedinicama, zakonska regulativa skoro da ne postoji.
- Zakonski okvir na nivou države, nije isti u svim teritorijalno-administrativnim jedinicama te nije jasno definiran podzakonskim aktima koji bi osigurali procedure i pretpostavke za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u formalni sistem obrazovanja. Na osnovu analizirane dokumentacije jasno je, da zakonski akti stavljaju u različite položaje učenike (zavisno o mjestu življenja) i ne pružaju iste mogućnosti za sve učenike, a posebno učenike s teškoćama u razvoju.
- U zakonskim aktima postoji terminološka neusklađenost, gdje se za isti oblik poteškoće koriste različiti nazivi. U pravilnicima o odgoju i obrazovanju djece s teškoćama, i dalje je čest pojam “retardacije” i “poremećaja.” Neusaglašenost na koga se inkluzivno obrazovanje odnosi, kao i terminološka neusklađenost i različitost u korištenju i razumijevanju termina “djeca s posebnim potrebama” otežava primjenu IO-a u praksi.
- Na osnovu analizirane zakonske dokumentacije, ne može se steći dojam da obrazovne politike u BiH ispunjavaju uvjete na koje se BiH obavezala potpisivanjem različitih međunarodnih sporazuma i konvencija vezanih za smanjenje socijalne isključenosti kao i ostvarivanja prava djece, niti u značajnoj mjeri doprinosi ispunjenju ciljeva definiranih u Strategiji socijalnog uključivanja u BiH.
- Stanje obrazovne inkluzije u odgojno-obrazovnoj praksi srednjih škola u BiH je neuređeno, počevši od samoga procesa upisa i odabira srednje škole. Zakonski akti rijetko definiraju procedure upisa u srednje škole za učenike

s teškoćama u razvoju, kao i procedure profesionalnog usmjerenja učenika. U praksi, postoji značajan broj učenika koji pri upisu ne prilažu rješenja ili mišljenja stručnog tima o kategorizaciji i stupnju razvojne teškoće, te shodno tome, i ne pohađaju nastavu po individualnom prilagođenom programu. Nisu rijetki slučajevi pogrešne kategorizacije djece s posebnim obrazovnim potrebama, koje često idu na štetu djeteta, ali i otežavaju rad vjeroučitelja. Primjetan je i mali izbor zanimanja za koja bi se mogli školovati a koji odgovaraju njihovim specifičnostima i mogućnostima.

- Važnu odluku o izboru škole kao i programa po kojem će se školovati (redovni ili prilagođeni) imaju roditelji. Mišljenje stručnog tima nije obavezujuće za roditelje te su konačne odluke o upisu i odabiru škole, kao i vrsti programa po kojem će dijete nastaviti školovanje, izbor roditelja.
- Primjetna je slaba uvezanost razmjene informacija između predškolskog, osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja.
- Prilagođavanje nastavnih programa se često shvaća samo kao sadržajno prilagođavanje, ali ne i vremensko i prostorno.
- Škole su slabo opremljene didaktičko-metodičkim sredstvima.
- Veoma mali broj škola je arhitektonski prilagođen učenicima s teškoćama u razvoju. Škole su bez liftova i sa rampama koje onemogućavaju prilaz djeci koja su u kolicima, prostori su bez pragova i dovoljno širokih vrata, onemogućen je pristup toaletima.
- Nedostaju Brajeve mašine.
- Roditelji ne žele takvu djecu u razred sa svojom djecom.
- Obuka ili stručno usavršavanje u polju inkluzije je nedovoljno kod većine vjeroučitelja. Značajan broj nastavnika nije prošao osnovnu obuku o inkluzivnom obrazovanju. Potrebna su dodatna educiranja vjeroučitelja.

- Saradnja škole sa institucijama izvan obrazovnog sektora je parcijalna i nedovoljna te je neophodno uvezati obrazovne, zdravstvene i institucije socijalne zaštite.
- Prilikom prelaska iz osnovnog u srednjoškolsko obrazovanje javlja se nedostatak adekvatne dokumentacije, čime je onemogućen uvid u informacije o mogućnostima i sposobnostima učenika, a što se odražava i na sami proces prilagođavanja programa individualnosti djeteta
- Većina vjeroučitelja tvrdi, kako skoro i ne postoji nikakav vid pomoći od strane stručnih timova, i da su stoga prepušteni sami sebi i svojoj nastavničkoj intuiciji.
- Asistenti u nastavi su rijetko zastupljeni te u jednom istraživanju koje sam radila 2021. godine, od 170 vjeroučitelja, njih 110 je reklo da nema asistenta u nastavi.
- U NPiP vjeronauke nigdje se ne spominju djeca sa teškoćama u razvoju, mada, vodilo se računa pri izradi NPiP o ovoj kategoriji djece, kroz ishode učenja.
- Islamska zajednica slabo pomaže i ne daje potrebnu podršku vjeroučiteljima u radu sa ovom djecom. Većina vjeroučitelja je naglasila da nemaju nikakvu pomoć i podršku, a mali broj je naveo da su imali podršku kroz seminare, donacije u novcu ili tehničkoj opremi.
- Na osnovu analize, udžbenici vjeronauke nisu prilagođeni djeci s teškoćama u razvoju.
- Pri izradi IPP-a samo mali broj vjeroučitelja ima neku vrstu pomoći, koja je neznatna, dok su ostali uistinu prepušteni sami sebi.
- Postoji razlika od škole do škole, od grada do grada, od kantona do kantona, kada je organizacija inkluzivnog obrazovanja u pitanju.
- Vjeroučitelji smatraju da je za efikasnu inkluziju potrebna materijalna, stručna, pravna, kadrovska i dr. oblici podrške.
- U inkluzivnim odjeljenjima je broj učenika veći od broja učenika predviđenih za odjeljenja u koja su uključeni učenici s teškoćama u razvoju.

- Nepostojanje podataka o broju i vrstama teškoća djece na svim obrazovnim nivoima, također predstavlja prepreku u implementaciji obrazovnih programa i politika.
- Nedovoljna podrška lokalnih zajednica.
- Rad redovnih odgojno-obrazovnih ustanova je otežan neujednačenom rasprostranjenošću mreže predškolskih ustanova i škola.

Iskustva u radu s djecom s teškoćama u razvoju

U razgovoru sa kolegama vjeroučiteljima o IO-u, te o tome šta oni misle o inkluziji, te na kakve probleme nailaze u radu sa ovom djecom, dobila sam sljedeće informacije.

Vrtić "Ameli Nur" (Č.A.)

U odgojno obrazovnim grupama djece, koje se formiraju po pedagoškim standardima, najčešće imamo po jedno dijete s teškoćom u razvoju, rijetko dvoje djece. S obzirom da je rad u predškolskom uzrastu specifičan, i same aktivnosti vjeronauke su teže izvodive u grupama gdje ima djece s teškoćama u razvoju. Na grupu su raspoređene dvije odgajateljice koje su po potrebi i na samoj aktivnosti vjeronauke.

Djeca s teškoćama u razvoju u predškolskom uzrastu imaju različite teškoće. Ono što je specifično za predškolski uzrast je to da se djeci prije šeste godine rijetko postavlja dijagnoza. Po opservaciji pedagoga i odgajatelja kod djeteta se uoči odstupanje u razvoju u odnosu na drugu djecu. Ta odstupanja mogu biti, u slabije razvijenoj motorici, vidu, govoru, te neko od odstupanja koje se klasificira kao poremećaj iz autističnog spektra ili kombinacije više odstupanja. Djeca koja dolaze sa tačnom dijagnozom su djeca s Down sindromom.

Aktivnosti vjeronauke moraju se prilagoditi i djeci s teškoćama u razvoju. Tematika vjeronauke je specifična te se prilagođava na razne načine predškolskom uzrastu, na sličan način se radi i s djecom s teškoćama u razvoju. Teme se obrađuju kroz pjesmice, slike, videe i crtane filmove. Olakšavajuća okolnost u radu s djecom s teškoćama u razvoju je ta što je odgajateljica uvijek tu da pomogne kako u savjetima o načinu pristupa djetetu tako i u samoj asistirajućoj pomoći na samoj aktivnosti. Saradnja s roditeljima

je također na dobrom nivou jer roditelji žele u ranom uzrastu (u većini slučajeva, ima i izuzetaka) raditi što više jer je i najmanji napredak u tom uzrastu od velike važnosti. Aktivnost vjeronauke može poboljšati razvoj govora, razvoj empatije te samu socijalizaciju djece s teškoćama u razvoju.

Rad s djecom s teškoćama u razvoju na aktivnostima vjeronauke je otežan onoliko kolika je i sama posebna potreba te djece. Najteže situacije su kada je kod djece izražena agresivnost (izazvana najčešće slabijom komunikacijom s drugom djecom), jer se tada pored same realizacije teme mora konstantno voditi računa o mogućoj reakciji djeteta s teškoćom koja će uticati i na drugu djecu (udaranje, vrištanje, ugrizi i sl.). Tako da je veoma bitno saradivati sa odgajateljem tog djeteta i imati informacije o djetetu te znati da li reaguje na zvuk (muziku), određene boje ili određeni lik.

JU "Srednja škola za okoliš i drveni dizajn Sarajevo" (I.M.)

U školi u kojoj radim imam 14 učenika za koje se ove školske godine izrađuje IPP ili IEP. Oni imaju medicinsku dokumentaciju koju su roditelji donijeli prilikom upisa, ili su je donijeli naknadno na zahtjev škole. Ti učenici imaju različite poremećaje u razvoju (Downov sindrom, disleksiju, poremećaje u ponašanju, ADHD, poremećaje u govoru, poremećaje u sluhu, nizak nivo inteligencije...), tako da je za svakog učenika potreban poseban IPP ili IEP.

Od 2019. u KS imamo Pravilnik o inkluzivnom obrazovanju koji je formalizirao način kako se izrađuju IPP ili IEP, ali u isto vrijeme i proizveo nove dileme. I dalje je roditeljima ostavljena mogućnost, ako ne žele da im dijete pohađa nastavu po IPP ili IEP, niko ih ne može na to obavezati (bez obzira što dijete ima medicinski potvrđen poremećaj), dodatno gomilanje administrativnih poslova, usporavanje procedure uslovljavanjem više strana da izvrše svoje poslove, dodatno usložnjava proces izrade i primjene IPP ili IEP programa.

Roditelji i kada pristanu da dijete pohađa nastavu po IPP ili IEP programu, prvo što traže je da to ne piše sutra u svjedodžbi ili diplomi, što je dodatni pokazatelj da ni oni kao roditelji, a onda i samo društvo, nisu spremni da se suoče s realnošću.

U našoj školi postoji od januara 2019. Mobilni tim (nepotpun, jer fali defektolog koji se angažuje po potrebi) a psiholog i logoped su tu. Prije 2019. imali smo učenike s posebnim potrebama, i tada

smo radili prilagođene programe kako je ko znao i umio, slično kao i danas, samo sto nije tada bilo neke formalne verifikacije koja se sada uradi od strane Mobilnog tima.

Iako je Mobilni tim tu i želi da pruži podršku nastavnicima, oni to urade samo u vidu opservacije učenika, a sam IPP i dalje izrađuje nastavnik, jer oni nisu kompetentni da ulaze u nastavne cjeline i sadržaje kako bi znali šta je bitno a šta ne, te što učenik treba i može savladati. Također, Mobilni tim, koji je smješten u našoj školi, jer imamo mnogo učenika s posebnim potrebama, jeste i za sve druge srednje škole, što dodatno usložnjava i njihov rad i dostupnost nastavnicima i učenicima.

U školi svaki nastavnik za svoj predmet izrađuje IPP ili IEP koji se šalje Mobilnom timu na pregled, te oni daju svoje mišljenje. Kada svi nastavnici predaju svoje IPP ili IEP tek tada i ide na usvajanje na Nastavničko vijeće.

Učenicima, shodno njihovim mogućnostima se pripremaju i prilagođavaju sadržaji, skraćuju, daju videomaterijali, i ne daje se kompleksno gradivo. Problemi su kada imate učenike, kojima, u toku online nastave, kada su sami kući, nema ko pomoći, da urade zadatke, a neki se učenici bez svojih roditelja, ne znaju prijaviti na platforme. Asistente neki učenici imaju, neki ne, neke angažuju roditelji koji mogu platiti za svoje dijete, a neke pošalje ministarstvo. Mi imamo 14 učenika, a samo tri asistenta u nastavi. Evidentno je da je inkluzija nešto sa čime se prvi put susreće veliki broj naših škola a time i nastavnika. U konačnici, zbog neuređenog sistema, trpe djeca, i nastavnici kojima otežava rad dodatna priprema materijala.

OŠ “Musa Ćazim Ćatić” (M.H.)

Ove godine imam dva učenika koja rade po posebnom programu (IPP). Jedna je učenica II razreda i jedan učenik VI razreda. Nisam nikada dobio bilo kakvu informaciju (posebno ne dokument) o kakvim poteškoćama se radi i čemu bi trebao prilagoditi plan i program. IPP koji sam uradio za te učenike je ustvari samo reducirani program.

Ova dva učenika imaju asistenta koji dodatno radi s njima a i škola je ove godine (za ovu školsku godinu) dobila psihologa. Vjerovatno one čine neki tim, ali, nisam upoznat s njihovim aktivnostima i projektima. Isto tako, znam da postoji i mobilni tim (u sklopu

kojeg je i logoped) i oni vjerovatno imaju posjete i mojoj školi ali ja nisam upoznat kada dolaze i šta rade.

Asistent koji pomaže učenicima u nastavi ne prisustvuje na mom času jer sam ja tako odlučio. Obzirom da se radi o učenici (II razred) romske populacije, nisam želio da se dodatno obilježava i primijetio sam da ima veće samopouzdanje kada je sama. Sa učenicom VI razreda radi u nekim terminima u školi ali je ne znam pojedinosti o tome.

Ranijih godina sam imao više učenika koji su radili po IPP ali su to sve bili samo reducirani programi po obimu i sadržaju jer niko od tih učenika nije imao stručnu opservaciju da bi mi znali o kakvim se poteškoćama radi, da bi tome prilagodili nastavne sadržaje. Uglavnom se radilo a tako je i sada, da je neko odlučio da se za tu djecu urade IPP.

JU "Srednja škola poljoprivrede, prehrane, veterine i uslužnih djelatnosti" (L.B.)

Trenutno imam preko 400 učenika, 7 učenika su sa različitim poteškoćama i smetnjama u razvoju: Down sindrom, disleksija, disgrafija, intelektualne teškoće, zaostale ili usporene psihomotorne sposobnosti, autizam...

Učenicima dajem iste zadatke, s tim da učenici koji imaju neke od navedenih poteškoća rade zadatke koje su u mogućnosti i reducirano u odnosu na druge.

Što se tiče učenika s poteškoćama u razvoju iz prethodnih godina, imala sam priliku raditi sa učenicima koji imaju dijagnozu Down sindroma, autizma, disleksije i disgrafije. Moj osjećaj je bio da su ta djeca, posebno njihovi roditelji zadovoljni što su u školi s drugom djecom, u istoj učionici i da prate nastavu zajedno s djecom koja nemaju takvih poteškoća. Uglavnom, roditelji nisu pokazivali neke veće zahtjeve od nas nastavnika.

U radu s djecom koja imaju neke od navedenih poteškoća nisam imala prilagođen NPiP, već sam radila individualno prema potrebama svakog od te djece, bez nekih pisanih ili posebnih NPiP. Uglavnom se potrudim da sama upoznam dijete i njegove mogućnosti, tražim od razrednika informacije ili nazovem roditelja da mi ispriča o mogućnostima kao i načinu rada koje je djetetu odgovaralo u osnovnoj školi. Npr. jedan dječak s Down sindromom je volio da mu se da manji tekst koji on prepíše i nauči da pročita

za sljedeći čas, ili djevojčica kojoj se zapišu pitanja na koja ona uz pomoć roditelja odgovori te donese sljedeći čas.

Npr. jedna djevojčica s Down sindromom je pokazala veliku razinu razumijevanja gradiva, mogućnost memorisanja istog te reproduciranja, kao i mogućnost usmenog odgovora u razredu u odnosu na drugu djecu koja imaju istu dijagnozu. Praktikovala sam da odvojim dio vremena na času da ona odgovori makar na jedno pitanje koje je imala za zadaću da uradi. Ona se jako radovala odgovoru iako je njeno izgovaranje bilo otežano i usporeno. Osjetila sam da joj znači da je uključena u aktivnosti na času, da voli odgovarati i da voli pažnju..

Naravno, sve ovo je teško ostvariti posebno u odjeljenjima koja broje više učenika ili nekoliko učenika sa različitim specifičnostima (hiperaktivnost, odgojna zapuštenost, manjak pažnje...).

Primijetila sam da jedan od važnih faktora koji utječe na integraciju djece s poteškoćama u razvoju u odjeljenju, ima razredna klima odnosno sastav djece u odjeljenju. U razredima u kojima su druga djeca bila prijateljski usmjerena na djecu s poteškoćama, koja su pokušavala da pomognu tim svojim prijateljicama i rezultati su bili bolji. Ako ništa ta djeca su izgledala sretnija. Za razliku od nekih odjeljenja u kojima su pojedini učenici ili većina njih takvu djecu odbacivali ili u najgorem slučaju “zloupotrijebili.”

Nije mi poznato da ima stručni tim u mojoj školi, niti da je nekad bio. Nemamo asistente u nastavi koji pomažu toj djeci. Uglavnom je sve prepušteno nama nastavnicima da se sami snalazimo, iščitavamo literaturu o različitim poteškoćama kao i potrebama te djece.

Ako dijete ima veće poteškoće, onda se desi da druga djeca u razredu budu zanemarena i zapostavljena te se nekada sami bune ili njihovi roditelji.

Smatram da djeca s poteškoćama zaslužuju veću pažnju društva, uključenost stručnih lica u nastavi je neophodna (logoped, psiholog, asistent), zatim edukacija nastavnika o ovoj temi, da bi se rzvio i ostvario makar minimum njihovih mogućnosti.

OŠ “Isak Samokovlija” (D.N.)

Vjeroučiteljica sam u jednoj osnovnoj školi i predajem Islamsku vjeronauku od 1. do 9. razreda. Što se tiče učenika s poteškoćama u razvoju, imam dva učenika, u 5. i 7. razredu. Jedno dijete ima Down sindrom, a drugo je sa intelektualnim teškoćama.

Na početku školske godine i prije početka 2. polugodišta uradim IPP za oboje djece. Najčešće, za dijete koje ima Down sindrom, IPP se nikada i ne usvoji, ali ja uvijek prilagođavam nastavne sadržaje djetetu. Za dijete sa intelektualnim teškoćama, također uradim IPP i taj IPP se usvoji kasno, npr. ove godine je usvojen 2. 11. 2023. god. za prvo polugodište.

Na odjeljenskim vijećima, učitelj/razrednik nas upozna koje teškoće dijete ima, a ja kao predmetna nastavnica u učionici procjenjujem koliko nastavnog sadržaja dijete može usvojiti.

Za oboje djece pripremam materijale, nastavne listiće, reduciram sadržaje, postavljam konkretna, jasna i jednostavna pitanja.

Dijete sa Down sindromom odlično memoriše i reprodukuje nastavne sadržaje, tako da najčešće postavljam pitanja na koja će dijete moći reprodukovati već naučeni sadržaj. Često sa djetetom razgovaram o naučenom sadržaju i to na osnovu jednostavnih i kratkih pitanja na koja dijete može odgovoriti jednom riječju ili vrlo kratkim rečenicama. Nastavne listiće za ovo dijete najčešće pripremam na način da dijete povezuje slike i riječi ili slike i kratke rečenice.

Dijete sa intelektualnim poteškoćama voli da pogleda crtani film, neki video isječak i na osnovu datog materijala postavljam mu kratka i jasna pitanja na koja on sa lakoćom odgovara. Voli da pokazuje pokretima radnje kako se nešto radi, naravno u lekcijama u kojima je moguće da dijete pokazuje neke već usvojene sadržaje. Također, i za ovo dijete pripremam nastavne listiće gdje ono može dopuniti jednostavnu rečenicu samo jednom riječju ili povezati neku tvrdnju sa nekom od navedenih riječi.

I jedno i drugo dijete vole da rade na času, da su uključeni u rad... Dijete sa intelektualnim poteškoćama voli da je od koristi na času, da pomaže drugarima u smislu da im nešto doda, donese, podijeli s njima... zatim voli da je blizu mene, da mi dodaje stvari (kredu, olovku, papir...), da izbriše tablu, uključi TV, itd. Oboje djece vole da se istakne njihov rad i da budu pohvaljeni što pozitivno utiče na njih. Djeca sa poteškoćama su općenito prihvaćena, kako u svome odjeljenju tako i u cijeloj školi. I za jedno i za drugo dijete moram odvojiti vrijeme na času kako bih mogla raditi isključivo sa njima. Tada moram pripremiti dodatni materijal (listiće, zadatke...) za ostalu djecu u razredu.

Obzirom da se IPP veoma kasno usvoji, uglavnom ta djeca nemaju asistenta u nastavi ili, ako imaju, odredi se da jedan asistent radi sa tri učenika i to pola radnog vremena. Asistent, prema nekom objašnjenju (ne znam kojem i ne znam kakvom), ne priprema IPP, niti priprema radne listove, zadatke, prilagođene materijale, kako kažu: “sve je to obaveza nastavnika, a obaveza asistenta je da sjedi na času kao podrška učeniku”. Prema ovom tumačenju, ja kao predmetna nastavnica trebam dati upute na početku svakog časa asistentu šta učenik treba da radi i, naravno, dati mu materijal koji sam ja kao predmetna nastavnica pripremila. U školi ne postoji pedagoško-psihološka služba, škola ima samo pedagoga/icu, tako da pedagoška saraduje sa mobilnim timom kada je potrebno izraditi IPP za neko dijete.

Smatram da djeca s teškoćama u razvoju zaslužuju da se već postojeći zakoni i pravilnici počnu primjenjivati u praksi, i svakako, da se kontinuirano unapređuju i primjenjuju.

Također, potrebno je omogućiti kontinuiranu edukaciju nastavnika i to posebno prema vrsti i stepenu poteškoća koje imaju djeca s poteškoćama u razvoju, a sa kojima se mi u nastavi i u razredu svakodnevno susrećemo.

Unapređenje i reforme inkluzivnog obrazovanja

Cerić (2019) navodi da “ne postoji univerzalni model inkluzivnog obrazovanja koji odgovara svakoj zemlji.” Međutim, prema Suziću (2008), postoji opasnost da smo inkluziju preuzeli kao evropski trend bez dovoljno pripreme za njeno uvođenje te da se ovaj humani proces može pretvoriti u nehumanu obavezu koju uvodimo nasilno i nedovoljno humano. Apsurdno je, da smo utrli stazu pristupu u kome svako može sve u oblasti inkluzivnog obrazovanja. Takav pristup više ukazuje na potrebu da sistem bude jeftiniji, nego da postane kvalitetan i pravedan. Inkluzivna praksa se postiže, uvažavanjem svih važnih sudionika u procesu odgoja i obrazovanja, a to su djeca, njihove porodice, učitelji, obrazovni stručnjaci, direktori škola, predstavnici lokalne zajednice i dr. Želimo li inkluziju učiniti realnošću, potrebne su mnogobrojne promjene na mnogim nivoima kao što su učionice, škole, zajednice, kao i na državnom nivou. Prvi

preduvjet je dopunsko obrazovanje nastavnika, učitelja, odgajatelja i stručnih saradnika. Drugi preduvjet je rad na izgradnji tolerancije, pozitivnih stavova i eliminiranju predrasuda prema djeci s teškoćama u razvoju, u školama, ali i širem javnom mnijenju. Treći su promjene u sistemu općeg i specijalnog obrazovanja koji se treba reformirati i pripremiti za potrebe nove prakse. U reformu visokog obrazovanja treba uvesti dodatnu edukaciju o posebnim potrebama, budućih odgajatelja, učitelja, nastavnika predmetne nastave, ali i svih drugih struka koje će u inkluzivnoj školi i inkluzivnom društvu raditi s njima, a to su pedagozi, psiholozi, socijalni radnici, ljekari, defektolozi i dr. Cilj inkluzije u nastavi vjeronauke je osigurati maksimalan razvoj potencijala svih učenika. Da svako dijete dođe do izražaja, i da ni jedan učenik nije zapostavljen ili zanemaren.

“Na koncu, budući da škole ne egzistiraju u nekom zrakopraznom prostoru već su dio društva, te se u njima reflektiraju svi problemi toga društva, pogrešno je očekivati da imamo inkluzivne škole ako nemamo inkluzivno društvo u svim njegovim segmentima. A inkluzivno društvo ćemo imati kada (ako ikada) postanemo zajednica koja vrednuje, poštuje, uvažava i njeguje svakoliku ljudsku raznolikost, počevši od ranog djetinjstva, pa potom dalje, kroz cijeli život.” (Cerić, 2018, str. 26)

Zaključak

Inkluzivno pravo proizilazi iz prava na obrazovanje što je jedno od osnovnih ljudskih prava zagarantovano Ustavom BiH. IO-e u nastavi vjeronauke implementira se sa puno problema na koje nailaze svi učesnici odgojno-obrazovnog procesa, iako je kroz zakonske i podzakonske akte sve jednakopravno, za svu djecu, praksa pokazuje da su napravljeni propusti.

Inkluzija treba biti pažljivo planirana i implementirana. Inkluzivno poučavanje zahtijeva od vjeroučitelja oblikovanje uvjeta, materijala i metoda koji će svakom učeniku omogućiti i olakšati učenje te omogućiti stvaranje prostora ravnopravnosti i tolerancije. Doprinos razvoju procesa inkluzije daju

istraživanja, stoga je potreban veći broj istraživanja o provedbi inkluzije, a smjernice koje proizilaze iz istraživanja potrebno je implementirati u procese razvoja inkluzivne prakse.

Zakonom je propisano da djeca s teškoćama trebaju uživati osnovna prava i slobode ravnopravno s drugom djecom. Ova prava u praksi se ne ostvaruju tako lahko. Osiguravanje prilagođenih programa obrazovanja u školama, potrebna podrška djeci, roditeljima, vjeroučiteljima i drugim učiteljima nije jednaka u svim školama, te ne možemo govoriti o jednakim pravima svakog djeteta.

Važan dio inkluzivne škole su vjeroučitelji, njihov pristup djeci s teškoćama, način poučavanja i izrada primjerenih programa za nastavu vjeronauke. Stjecanjem novih znanja i vještina vjeroučitelji kao aktivni sudionici odgojno-obrazovnog procesa, nastoje sve pozitivne spoznaje primjenjivati u svakodnevnom radu s učenicima. Uvidom u dosadašnja istraživanja IO-a, možemo zaključiti da su potrebne promjene u funkcioniranju odgojno-obrazovnog sistema osiguravanjem dodatnih edukacija vjeroučitelja, radi poštivanja i uvažavanja raznovrsnih potreba svakog pojedinog djeteta i uz uključivanje svih važnih osoba u njihovim životima, i zajednica koje uvažavaju potrebe svakog djeteta. Vjeroučitelji su za stvaranje okruženja u kojem će svako dijete dobiti priliku da raste i razvija se u skladu sa svojim mogućnostima i sposobnostima. Na nama je da pomognemo ovoj kategoriji djece koliko možemo, kako znamo i umijemo. Oni trebaju našu pomoć i razumijevanje. Na ljubav uzvrate sa još više ljubavi. Uz njih učimo kako da budemo bolji ljudi. Cilj inkluzije i jeste humanije i bolje društvo koje djeci s teškoćama u razvoju treba pomoći da budu prihvaćena i sretna.

Literatura

Knjige i članci

Alispahić, Zehra (2001). "Uspješan čas je dobro pripremljen čas", *Novi Muallim*, broj 5.

- Cerić, Haris i Alić, Amel (2005). *Temeljna polazišta inkluzivnog obrazovanja*, Hijatus, Zenica.
- Cerić, Haris (2019). "Postaje li inkluzivno obrazovanje ideologija savremenog obrazovanja", *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, Fakultet političkih nauka, god. VIII, br. 1–2, godina.
- Cerić, Haris (2018). "Inkluzivno obrazovanje u Bosni i Hercegovini: utopija ili put do humanijeg društva?", *Novi Muallim*, god. XIX, br. 73.
- Cerić, Haris (2007). *Kontinuum shvatanja o inkluzivnom obrazovanju, Problemi djece i omladine u kontekstu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
- Kur'an s prevodom, prijevod: Besim Korkut (1991). Kompleks Hadi-mu-l-Haremejni-š-šerifejni-l-Melik Fahd za štampanje Mushafi Šerifa, Medina.
- Kyriacou, Chris (1991). *Temeljna nastavna umijeća*, Educa, Zagreb.
- Nenad, Suzić (2008). *Uvod u inkluziju*, XBS, Banja Luka.
- Ramić, Osman (2010). "Ravnopravan tretman superiornih, prosječnih i djece s teškoćama u razvoju u savremenoj školi", *Zbornik radova 3*, Islamsko pedagoški fakultet u Bihaću, Bihać.
- Selimović, Hazim, Tomić, Ruža (2011). *Pedagogija I*, Univerzitet u Travniku, Travnik.
- Slatina, Mujo (1995). "Pedagoški akt u islamskoj poduci", *Glasnik*, broj 7–9, juli-septembar.

Internet

- http://www.skolegijum.ba/static/files/biblioteka/pdf/5460fd4f1b800_07InkluzivnoobrazovanjeuBiH.pdf, pristup: 28. 10. 2022.
- NPP I_Vj ZA I RAZRED OS - 1sat.pdf (pztz.ba), pristup: 3. 11. 2022.
- file:///C:/Users/Aspire/AppData/Local/Temp/1_6.pdf, pristup: 5. 11. 2022.

